

УДК 821.161.3'612

У. І. Куліковіч

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

**АСНОЎНЫЯ ФУНКЦЫІ АКУТА Ў П'ЕСЕ
ЯНКІ КУПАЛЫ «ПАЎЛІНКА»**

Артыкул прысвечаны вывучэнню надрадкавых дыякрытычных знакаў беларускай пісьменнасці. Прапануецца невялікі экскурс у гісторыю з'яўлення і выкарыстання акута і варыі ў беларускіх рукапісных і друкаваных помніках XV–XIX стст., акрэсліваюцца прычыны адмовы ад знакаў націску з XVIII ст. і падставы, паводле якіх Я. Купала ўзяўся выкарыстаць у п'есе «Паўлінка» «аптымальны» варыянт пісьма. Устаноўлены групы лексем, якія ўжыты аўтарам без акута, асобныя назоўнікі, дзе стаіць два знакі націску. Разгледжаны ўплыў націску на правапіс і вымаўленне часціцы *не* і прыназоўніка *без*, купалаўскія акцэнталагічныя варыянты, абазначэнне націскных складоў у складаных словах, напісаных разам і праз злучок. Выяўлены шэраг слоў, дзе націск выступае як фаналагічны сродак, што выконвае сэнсадрознівальную (сігніфікатыўную) функцыю.

Ключавыя словы: акут, акцэнталогія, варыя, знак націску, правапіс, варыянтнасць, функцыі націску.

Для цытавання: Куліковіч У. І. Асноўныя функцыі акута ў п'есе Янкi Купалы «Паўлінка» // Труды БГТУ. Сер. 4, Принт- и медиатехнологии. 2022. № 2 (261). С. 105–111.

U. I. Kulikovich

Belarusian State Technological University

**THE MAIN FUNCTIONS OF THE ACUTE
IN YANKA KUPALA'S PLAY "PAULINKA"**

The article is devoted to the study of superlinear diacritical marks of Belarusian writing. A small excursion into the history of the appearance and use of acute and varia in Belarusian manuscripts and printed monuments of the 15th–19th centuries is offered, the reasons for the rejection of accent marks from the 18th century are outlined and the grounds according to which J. Kupala undertook to use the “optimal” variant of writing in the play “Paulinka”. Groups of tokens used by the author without an accent, individual nouns with two accent marks are established. The effect of stress on the spelling and pronunciation of the particle *ne* and the preposition *without*, Kupala's accentological variants, the designation of stressed syllables in complex words written together and with a hyphen are considered. A number of words were identified where stress acts as a phonological device, which performs a meaning-differentiating (significant) function.

Keywords: acute, accentology, variation, stress sign, orthography, variation, stress functions.

For citation: Kulikovich U. I. The main functions of the acute in Yanka Kupala's play “Paulinka”. *Proceedings of BSTU, issue 4, Print- and Mediatechnologies, 2022, no. 2 (261), pp. 105–111 (In Belarusian).*

Уводзіны. У чэрвені 2022 г. споўнілася 110 год з часу напісання п'есы (камедыі ў двух актах) Янкi Купалы «Паўлінка». Праз год (1913) беларускае выдавецтва «Загляне сонца і ў наша аконца» ў Санкт-Пецярбургу ўпершыню ажыццявіла выпуск гэтага твора асобным выданнем [1]. З таго часу камедыя мае самую багатую сцэнічную гісторыю сярод беларускіх п'ес і не меншую колькасць даследчых работ, прысвечаных асэнсаванню нацыянальнага каларыту, вобразаў, народнага гумару, стылю, лексічнага і словаўтваральнага багацця ў ёй. Пра гэта сведчаць працы П. Васючэнка [2], Т. Гаробчанкі [3], А. Петрушэвіч [4], В. Рагойшы [5], Дз. Санюк [6] і інш. Аднак па-за ўвагай даследчыкаў па-ранейшаму застаецца комплекснае вывучэнне функцый адмысловага сімвала для пазнакі націскных складоў драматургіі нашага класіка. Такі досвед, мы ўпэўнены, дазволіць

наблізіцца да вырашэння наспелай задачы ў галіне культуры маўлення – нармалізацыі беларускага націску. А таксама паспрыяе стварэнню падагульняльных тэарэтычных работ. Як адзначаў вядомы расійскі лінгвіст, складальнік «Словаря руского языка» С. Ожагаў: «Устанаўленне вымаўленчых нормаў патрабуе глыбокіх гістарычных пошукаў». Без іх «няма выхаду з суб'ектыўных ацэнак перавагі таго або іншага націску ў тым ці іншым прыватным выпадку» [7, с. 267] (*пераклад наш – У. К.*).

Задача артыкула – акрэсліць гісторыю выкарыстання акута ў помніках беларускага пісьменства дакупалаўскага перыяду і ўстанавіць функцыі яго ў п'есе «Паўлінка».

Матэрыялам для даследавання паслужыў рукапісны варыянт п'есы «Паўлінка», створаны Я. Купалам у 1913 г. (Санкт-Пецярбург), размешчаны ў Вікікрыніцах (wikisource.org).

Асноўная частка. Акутам (´) (ад лац. *acutus* – востры) прынята лічыць нялітарны арфаграфічны знак (адзін з надрадковых дыякрытычных знакаў) беларускай, рускай, украінскай і некаторых іншых пісьменнасцей, які ставіцца над літарай, што абазначае адпаведны націскны гук: *Сярод пўстак балот беларўскай зямлі* (Я. Купала). У беларускай лінгвістычнай літаратуры выкарыстоўваюцца і іншыя, узаемазамяняльныя тэрміны: *аксія* (оксія) (ад ст.-грэч. *ὄξεϊα*), *націск*, *знак націску*.

Побач з апострафам (ˆ), злучком (-), знакамі прыпынку, чатырма спосабамі напісання літар *акут* і *гравіс*, або *варыя*, (˘) – знак адваротнага (слабага) націску – утвараюць графічную сістэму беларускага пісьма [8, с. 192].

Аўтарытэтных даследчыкі старабеларускай пісьмовай традыцыі Я. Карскі, М. Булыка, А. Груша, Л. Шакун, Г. Ціванова дакументальна засведчылі, што знакі націску (оксія) і (варыя) былі запазычаны славянскімі кніжнікамі з грэчаскага пісьма. Аднак выкарыстанне іх у нашых старажытных пісьмоўых помніках было розным. Напрыклад, у XI–XIV стст. пастанова знакаў націску не практыкавалася [9, с. 75]. Украіна пачалі яны толькі ў паўуставе з XV ст. пад уплывам і прымяняльна да паўднёваславянскіх кніг, па якіх навучаўся пісец: «Акут спачатку абазначаў месца націску ці якасць галоснага; варыя – месца націску незалежна ад пазіцыі у слове» [9, с. 107].

На думку заснавальніка беларускай філалогіі Я. Карскага, устанавіць, якім быў націск у старажытнасці, якія тады адбываліся працэсы, складана, бо: «въ древнѣйшихъ памятникахъ знаков ударенія не находимъ, а въ болѣе позднихъ, когда знаки ударенія уже ставились, послѣдніе иногда отражають и не рускія особенности, а югославянскія, такъ какъ наша орфографія того времени находилась подъ сильнымъ вліянiемъ правописной реформы, совершившейся на югѣ славянства» [10, с. 506–507]. «Иногда въ рукописяхъ знаки ударенія проставляются и совершенно произвольно, безъ всякаго основанія» [10, с. 521]. «Такъ въ изданіяхъ Скорины ´ ставится на начальныхъ гласныхъ и на конечномъ *e*; на всѣхъ остальныхъ конечныхъ гласныхъ ставится `; но даже въ чисто орфографическомъ отношеніи эти знаки проставляются непослѣдовательно... Подобнымъ образомъ обстоитъ дѣло и въ Катихизисѣ 1562 г., где акутъ и грависъ еще не обозначаютъ ударенія; то же въ Евангеліи Тятинскаго 1580 г. (сеіючому, трава й овоць, юдовымъ и т. п.)» [10, с. 522]. На погляд прафесара, больш сістэматычна пастанова націску адлюстравана з канца XVI ст. у старадрукаваных кнігах, і з XVII ст. – у манускрыптах (старажытных рукапісах).

Характарызуючы буквар XVII ст., Г. Ціванова адзначала, што раздзел «Прасодыя» ў кнізе

для дзяцей «утрымлівае збытکوўную інфармацыю для вучня, бо паказвае абазначэнне старагрэчаскай аспірацыі зычных (г. зн. вымаўленне з прыдыханнем), якая магла быць “густая” і “слабая”, а таксама акцэнтацыі (г. зн. вымаўлення з сілай, націскам) “острой”, “тяжкой” і “облеченой”. Што ж да ўжывання надрадковых знакаў у тэксце “Буквара”, то з усіх пералічаных відаў націску толькі “острая” адпавядае звычайнаму сілавому вылучэнню націскага склада; “тяжкая” часцей паказвае сэнсавыя вылучэнні ў фразе; “облеченная”, павінная адрозніваць аманімічныя граматычныя» [11, с. 200–201].

З XVIII ст. у Расійскай імперыі быў уведзены грамадзянскі шрыфт. Пасля яго ўкаранення (1707–1710 гг.) адмяняліся ў якасці абавязковых усе надрадковыя знакі [12, с. 105] у мастацкіх, публіцыстычных тэкстах, прызначаных для масавага чытача. Гэтая ж заканамернасць назіраецца і ў беларускіх запісах. Сярод асноўных прычын адсутнасці знака націску Я. Карскі называў тыпаграфскія цяжкасці, «такъ какъ не вездѣ особенно въ провинціальныхъ типографіяхъ имѣлись гласныя съ знаками удареній» [10, с. 524].

У XIX ст., калі стваралася новая беларуская літаратура і адбывалася фарміраванне беларускай літаратурнай мовы, ужыванне надрадковага знака націску залежала ад выбранай графічнай сістэмы. Аўтары і выдаўцы кірылічных выданняў пры стварэнні графічных прыёмаў беларускага пісьма абпіраліся часцей за ўсё на тыя прыцыпы, што былі пакладзены ў аснову рускай графікі [13]. Часткова ад іх адступалі збіральнікі фальклору (П. Шэйн, Е. Раманаў і інш.). Яны ставілі націскі ў тых выпадках, калі беларускія словы сваім вымаўленнем адрозніваліся ад рускіх ці польскіх. Гэтага ж прыцыпу прытрымліваліся і асобныя складальнікі лексікаграфічных даведнікаў. Так, у слоўніках А. Старчэўскага, выдадзеных ў 1887 і 1888 гг., чытаем: *молчать – мѡучаць, спрашивать – пытáцца, равный – рѡунный, толстый – тѡустый, сладкій – сáлодкій, явный – вядѡмый, б-й – шѡстый*, але: 9-й – дзѡятый, 10-й – дзѡятый [14] – націскі не стаяць.

Творцы ж, якія пісалі лацінкай, імкнуліся папулярываць іншы, «аптымальны» варыянт пісьма, г. зн. выкарыстоўвалі (оксію) ва ўсіх словах, акрамя аднаскладовых. Напрыклад, паводле назіранняў І. Гапоненкі, у перакладзе «Пана Тадэвуша» (Вільня, 1859), зробленага В. Дуніным-Марцінкевічам, у першай палове тэксту [ў] (у нескладовае) перадаецца знакам *і*, а потым курсіўным *и*, для таго «каб адрозніць гэтую графему ад націскага *і*, бо ў тэксце перакладу над словамі паслядоўна прастаўлены знак націску» [15, с. 57].

У канцы XIX ст. ад папулярывацыі «аптымальнага» варыянту пісьма адмовіліся, што

прывяло да вялікай колькасці адступленняў ад ужо, здавалася, замацаваных акцэнталагічных нормаў: *мяцяліцы, гаманяць* замест *мяцеліцы, гамоняць* [16, с. 201]; шырока сталі выкарыстоўвацца рускамоўныя арфаграфічныя формы, што абумовіла неапраўданую варыянтнасць.

Я. Купала, думаецца, выдатна разумеў наступствы такой варыянтнасці, а таксама тое, што прынцып «выбарчай» пастаноўкі націску ў рускай мове, агучаны акадэмікам Я. Гротам [17, с. 120], не падыдзе для п'есы, якую будуць ставіць у розных кутках Беларусі. Письменнік лічыў важным паказаць будучым артыстам, як павінны вымаўляцца словы па-беларуску, якія складаны будуць націскнымі. З гэтай мэтай ён і адрадыў для беларускай кірыліцы «аптымальны» варыянт пісьма, які прадугледжваў максімальна поўнае выкарыстанне знакаў націску.

У артыкуле мы акцэнтавалі ўвагу на сямі асноўных аспектах ужывання адмысловага знака для абазначэння націскных складоў (адпаведныя словы сярод прыкладаў выдзелены намі – У. К.)

1. У тэксце «Паўлінкі» маецца толькі адзін такі знак – акут. У п'есе ён стаіць над усімі літарамі, якія абазначаюць галосныя гукі, у тым ліку і над літарамі *о* і *ё*, у словах, што маюць у сваім саставе два і больш склады: *вóкны* (с. 4), *мóладасьць* (с. 13); *зьясцьцё* (с. 18), *сур'эзна, калёсах* (с. 9), *сьпяціцё* (с. 10); *у галавах* (с. 4); *Ага!..* (с. 5); *даліпінтачкі* (с. 5), *час-ад-часу* (с. 43); *садзяцца абняўшыся* (с. 12); *публікі, кўфар* (с. 4); *пазлуюць* (с. 13), *ўсё* (с. 14), *зязюлька* (с. 16), *любіць* (с. 32); *бліжэй* (с. 4), *інтэрас* (с. 11); *знёўціку* (с. 5), *не стаё* (с. 5); *абыёрная, абразы, высака* (с. 4), *садзючыся* (с. 8), *рыба* (с. 11), *святліца, калі, Пранцісь* і інш.

Адступленняў ад абранага прынцыпу няшмат. Гэта:

– словы, якія знаходзяцца ў тэксце побач: ПАЎЛІНКА: ... Ці ж не **праўда**? ЯКІМ. **Праўда**, то **праўда**, але ўсяму **мусіць быць канец** (с. 10); ЯКІМ /якбы сам да сябе/ **Калі, калі** ўжо надойдзе тая часінка, што нас злучыць на векі, і мы ўжо ніколі не разстанімся? **Калі? Калі?**...» (с. 10–11);

– асобныя назоўнікі ва ўстойлівых выразках: ПАЎЛІНКА. ... Каня ж маёце **не жартачкі** (с. 74); А вы, маладзічкі, не зважайце, вось-цо-да, ды танцуйце, пане добрудзёю, пакуль **казінец ня ўбіўся ў ногі** (с. 57);

– некаторыя добра вядомыя словы (займеннік *тые*, дзеяслоў *ідзе*, прыслоўе *слізчэй*): Бадай **тые** гусі марна запрапалі (с. 6); **Ідзе** к абразу (с. 17), ... а каб **слізчэй** усё пашло (с. 20).

2. Не маюць, як правіла, над сабой акута:

– аднаскладовыя самастойныя часціны мовы: *вір, дуб, злосьць, поп, дзён; будзь, жыць, ідзі, ёсць, пець, піць; ён, твой, ты, той, хто* і інш.;

– усечаная форма слова *можжа* – *мо*;

– службовыя часціны мовы: *а, дыі, дык, каля, не, ня, ну, ці-ж, што* і інш. Рукам **каля** дзеўчыны даё вольно ... (с. 9); Такі-ж сягоння трохі папрацавалі **каля** пólькі і лявоніхі (с. 45);

– выклічнікі, у тым ліку і тыя, што вымаўляюцца працяжна: *Эх, эх! Ай! Ой, ой! Та-а-к! Га! І-і!!! Ха-ха-ха! Фырр! Ого! Ай-я-я! О-о-о! Хе-хе-хе! Хэ-хэ-хэ! Э-э!* і інш.;

– аднаскладовыя словы, напісаныя праз злучок перш-на-перш (с. 9) і вось-цо-да, а таксама з часціцамі *бы* і *жэ*: *быў-жэ* (с. 12), *чым-жэ* (с. 17), *так-бы* (с. 20), *ён-жэ* (с. 25), *як-бы* (с. 30), *хоць-бы* што (с. 32), *хай-жэ* (с. 39), *дык-бы* (с. 45), *як-жэ* (с. 48); *сват-жэ* (с. 71); калі ў слове два склады, то націск ёсць: на гэтым-жэ кані (с. 20); ПРАНЦІСЬ. Собственно, вось-цо-да, кабыла заблудзіла, пане добрудзёю (с. 24); ПРАНЦІСЬ. Пáne дубрудзёю, тваё бабскае дзела – маўчаць. Я, собсвенно, вось-цо-да, спрытны, – тонка панімаю, што і як раблю (с. 25).

Выключэннямі з адзначанага правіла з'яўляюцца тыя нешматлікія аднаскладовыя назоўнікі (*печ*), займеннікі (*ён, ўсё*), прыслоўе *больш* і двухскладовыя прыназоўнікі (*каля, перэд і перад*), выклічнікі (*ого, ай-ей-ей*), якія вымаўляюцца з асобай інтанацыяй. У такіх выпадках націск выконвае экспрэсіўную функцыю, паколькі з'яўляецца элементам інтанацыі фразы, служыць для выражэння суб'ектыўных адносін персанажа да зместу маўлення: ... *такая рэч: пад'ёў, ды на пёчу* (с. 74); АДЛЬФ. ... Але гэта вінават мой жарабёц. Як панёс з гары, што каля Прытыкаў ... (с. 49); асэнні вечэр перэд Пакровамі (с. 4); перад ім (с. 12). СЫЦЕПАН. Ну, так тупай каля яё: толькі сьмела ... (с. 73). Паўлінка. Ого! Гэтых сьвянцонных кропэль дзядзька і канючаму не даў-бы, ня то што ... (с. 26). СЫЦЕПАН. Калі не маю цяпер, дык буду мець у чацьвэр. Гэта, бачыш, ён ешчэ толькі збіраецца падмазацца к нашай Паўлінцэ; ну, а каб сьлізчэй усё пайшло, дык перш мяне ён падмазаў (с. 20). СЫЦЕПАН. Во калі пашло ўсё ўвэрх нагамі (с. 27). АГАТА. Трэба, дзёткі, пачэкаць, ану-ж, тудэма-сюдэма, ліха перамеліцца і ўсё добра будзе (с. 33). АГАТА. А ўсё-ж такі скажы мне, дзёткі, чаму так твой тата на яго заеўся? (с. 35). КОЛЬКІ ГАЛАСОЎ. Выбачайце, выбачайце! Прасім, прасім! Больш ня будзем! (с. 61). Паўлінка /як-бы бядуючы/. Ай-ей-ей! (с. 55). Сюды ж можна аднесці і назоўнікі *скок, бок, акцэнтаваныя ў песні*, што выконвае пан Адольф: «Як і скок, так і скок, /Абы к міленькай пад бок» (с. 67).

3. Выяўлены два словы, дзе выкарыстоўвае Я. Купала два акуты: *маладзічкі* (с. 57) і *Адольф*. У першым выпадку назоўнік *маладзічкі* уваходзіць у рэпліку, адрасаваную гасцям, якую прамаўляе Пранцісь Пустарэвіч. Купалаўскія

знакі націску падказваюць артысту, як неабходна вымавіць гэтае слова, у залежнасці ад тых, да каго звяртаецца персанаж. Калі да маладых дзяўчат, то варта казаць – *маладзічкі*, калі да маладых хлопцаў, – *маладзічкі*. Акцэнтацыя імя Быкоўскага *Адольф* у тэксце п'есы розная. Аўтар, знаёмячы ў пачатку камедыі з асобамі (с. 3), пазначае націскны гук [о] – *Адольф*. Сцяпан Крыніцкі называе Быкоўскага то *Адольф* (с. 20), то *Адольф* (с. 22, 30, 60). У рэпліцы яго жонкі Альжбэты націскны склад увогуле не пазначаны – *Адольф Быкоўшчык* (с. 22). Праўда, падчас вечарыні кабета звяртаецца да гасця як да *пана Адольфа* (с. 50), хаця адзін з гасцей бяседы гаворыць – пан *Адольф* (с. 52). Больш разнастайнае ужыванне акута назіраецца ў рэпліках Паўлінкі. Спачатку следам за бацькам дзяўчына называе хлопца *Адольф* (с. 51, 53, 54), затым пяць разоў Купала ставіць два націскі – *Адольф* (с. 60, 62, 63, 73). Тым самым, на наш погляд, імкнецца данесці да чытача-гледача думку, што імя героя чужароднае, якое немажліва запомніць, што Паўлінка не жадае становіцца блізкім сябрам фанабэрыстаму шляхцюку.

4. Асобая роля націску звязана з нармалізацыяй вымаўлення і правапісу часціцы *не* (*ня*) і прыназоўніка *без* (*бяз*). Паўсюдна перад націскным складам выяўлена напісанне *ня* і *бяз*: *ня ўсё, ня буду* (с. 9), *ня вышла, ня ў злосыці, ня выдзяўбеш* (с. 11), *ня будзем* (с. 13), *ня выжыву, ня бойся, ня злвоўць* (с. 14), *ня кўрыца, ня ёдуць, ня родзюцца* (с. 15), *ня зломак* (с. 22), *ня вытрымаў* (с. 25), *ня чуў* (с. 26), *ня дзе падзёніцца* (с. 39) і г. д.; *бяз хўсткі* (с. 4), *бяз гэтых крўпель* (с. 48), *бяз тўлку* (с. 56, 62).

Выключэнне складаюць словы, дзе першы націскны склад утварае гук [а]. У такіх выпадках часціца *не*, прыназоўнік *без* пішуцца нязменна і, відаць, вымаўляюцца так жа: *чуць не вальіцца!* (с. 10), *не нас* (с. 10); *не раз, не важыўся паказывацца* (с. 10); *не трачу, не ўбачыў* (с. 12); *не ўдасца* (с. 14), *не даў бы* (с. 26), *не дай Божэ* (с. 26), *не так* (с. 32), *не маюць, не праўда* (с. 33), *не даў* (с. 51); *без таты* (с. 11), *без шапкі* (с. 82).

Гэтак жа нязменна пішуцца часціца *не*, прыназоўнік *без* і тады, калі стаяць перад словамі, дзе націск не падае на першы склад: *без агню* (с. 6), *без бацькоў* (с. 15); *не магу, не цікава* (с. 5), *не стаё* (с. 6), *не пазваляю* (с. 9), *не палёзе* (с. 12), *не выпадае* (с. 15).

Такі ж прычып напісання літар *е*, я праследжваецца і ў сярэдзіне слова. Перад першым націскным [а] пішацца *е*, перад астатнімі – *я*: *немая рыба* (с. 10), *абецаўся, прыгледзючыся, дзеўчат* (с. 16), *напэваючы* (с. 17), *уцекла* (с. 3, 35, 36), *нешчасная* (с. 34), *календар* (с. 38), *прыгледзіліся* (с. 40), *бедá* (с. 74), *абецáла* (с. 79), *па нейкім часе выхóдзіць* (с. 80). Але: *няўмысьле*

(с. 9, 24), *нясі* (с. 48), *аблягчэннем* (с. 78, *бярэ, глядзіць, яму, нядобрае* (с. 79), *звяжэ, да сябе* (с. 80), *на зямлю* (с. 84) і інш.

5. Пры дапамозе акута Я. Купала адлюстравіў акцэнталагічную варыянтнасць, якая была характэрна для беларускай мовы ў перыяд яе станаўлення. Да такіх слоў, акрамя *Адольф*, адносяцца пары:

або і *абó* (*або* – без націску): ЯКІМ. Ці то мы будзем першыя *або* апошніе (с. 13); ПАЎЛІНКА. Адно толькі за ўмóва: *абó* нэдта вясёлую, вясёлую, каб аж лывóніху захацелася ісьці, *або* такую сумна-сумненькую ... (с. 10). ЯКІМ. ... Як захочэш – такáя і песенька выйдзе: *абó* вясёлáя, радасная ..., *абó* сумная, гарóтная ... (с. 10);

ешчэ і *ешчэ́*: ПАЎЛІНКА. Каб гэта *ешчэ* толькі з мамкай, то яно сьж так ... (с. 11); Мòжэ-б было лёпей каб *ешчэ* трóхі пачэкаць ... (с. 13). ЯКІМ. Але я нёяк усё *ешчэ́* надзёі не трачу (с. 12); СЬЦЕПАН. А́ле ўсё́ такі гэта для нас блін ды *ешчэ́* мáслам падмáзаны (с. 20);

імнэ́т і *імнэт*: АДÓЛЬФ. Я толькі да маладых маю *імнэт* (с. 53); ПАЎЛІНКА. Да каго гэта ма́еце такі *імнэт* ... (с. 55). З такім жа націскным складам вымаўляе гэтае слова і Альжбэта: Ды не! Пан Быкоўскі ма́е *імнэт* толькі да маладых дзеўчат (с. 54);

але і *алé*: Зрух націску ў гэтым выпадку выкліканы семантычнымі прычынамі. З націскам на першым складзе *але* па сваім значэнні адпавядае словам «а», «аднак»: ПАЎЛІНКА. Ён то нічога, *але* тата дык жыўцóm-бы яго зьеў. Ну, *але* тата сваё, Якім сваё, а я – сваё (с. 7); ЯКІМ. Праўда, то праўда, *але* ўсяму мўсіць быць канéц (с. 10); СЬЦЕПАН. Знакам тым, ён не саўсім ешчó зьць, *але* скóра на яго выкіруцца (с. 22); ПАЎЛІНКА. *Але-ж* калі я яго люблю, цётчка (с. 31); ПРАНЦІСЬ. ... *Але* злédзея, пáне добрудзёю, злавіў ... (с. 83). З выразным націскам на другім складзе сцвярдзальная часціца *алé* адпавядае словам:

– «аднак», калі выкарыстана ў аўтарскай рэмарцы ці ў складзе парэмій: «Стройная і досць прыгожая дзяўчынка. Адзёўшыся ў недарагую крамніну, алé чысьценька ...» (с. 4); СЬЦЕПАН. Блізка, то блізка, алé каб не было сьлізка: на дождж як-бы зьбіраецца (с. 30);

– «так», калі ўжываецца ў маўленні персанажаў: СЬЦЕПАН. *Алé, алé!* Пан Адольф Быкоўскі (с. 22); АГАТА. *Алé-ж, алé!* Тудэма-сюдэма, я самá на сваё вўшы чула (С. 27); СЬЦЕПАН. *Алé-ж, алé!* Якім Сарóка (с. 40); ПАЎЛІНКА. Кажу́: *алé* гаспадáр (с. 76).

6. У словах складаных, напісаных праз злучок, пісьменнік выкарыстоўвае два акуты, дэманструючы тым самым раўнапраўную акцэнтацыю першай і другой адзінкі: *ясьне-пéкнай* (с. 7); *сяó-тагó, сякіе-такіе* (с. 8), *сумна-сумненькую* (с. 10), *вельмі-вельмі мóцна* (с. 11), *тудэма-сюдэма* (с. 24),

яко́га-тако́га (с. 27), пань-кавалеры (с. 46), падзі-кварту (с. 55), сўмна-вёсела (с. 79). Аднак ёсць і такія лексемы, дзе абазначаны націскны склад толькі ў адной частцы: *ясьне-панна Паўлінка* (с. 8); *што-кóлечы* (с. 54), *гэры-пóльку*, *падзі-спаць* (с. 55). У словах складаных, якія напісаны разам, таксама стаіць толькі асноўны націск. Праўда, у Купалавай п'есе амаль усе складаныя словы маюць націск на першым складзе другой часткі. Такая пазіцыя не прадугледжвае з'яўленне пабочнага націску: *чэрнабры́вы* (с. 9), *фатаграфію* (с. 16), *куксамóрдай* (с. 36), *самавáр* (с. 43), *свінапáсе* (с. 47), *навамóдных* (с. 56), *дабра́нач* (с. 78). Выключэнне: *сторублёвая* кабыла (с. 78).

7. Маюцца ў камедыі і шэраг слоў, дзе націск выступае як фаналагічны сродак, што выконвае сэнсаадрознівальную (сігніфікатыўную) функцыю. Такім чынам адрозніваюцца:

– словаформы розных слоў: *абразу́* (с. 17), *за́раз* (с. 7, 30), *рукі́* (с. 11), *бацькі́* (с. 13), *яму́* (с. 13), *маю́* (с. 16), *людзкаго́* (с. 20), *мае́* (с. 22) і *маё́* міленькія (с. 25); падсбываючы гасыцям *яду́* (с. 44), *музы́ка* (с. 46), *падае́* (с. 57), *га́ры* шукáў (с. 57), *па́ра* (с. 69), *каня́* (с. 73); каб не зблытаць са словамі: *абра́зу*, *за́раз*, *рукі́*, *бацькі́*, *яму́*, *маю́*, *людзко́го*, *яду́*, *му́зыка*, *па́дае*, *га́ры*, *па́ра*, *ка́ня*;

– словаформы аднаго слова: *закуры́ць* (с. 8), *са́дзіць на лаву́* (с. 10), *сушы́ць* (с. 10), *любі́ць*

(с. 32); каб не блытаць з *закуры́ць*, *са́дзіць на лаву́*, *сушы́ць*, *любі́ць*.

Заклучэнне. Дэбют Я. Купалы як камедыё-графа звязаны з п'есай «Паўлінка», дзе аўтар прадэманстраваў прыхільнасць да «аптымальнага» тыпу пісьма. Сутнасць такога тыпу – пазначаць усе націскныя галосныя ў словах, якія маюць два і больш склады. Выкарыстаны акут – адзіны надрадковы знак ў камедыі – дазволіў стварыць камфортныя ўмовы для пастаноўкі твора ў тэатры, дапамог артыстам папулярызаваць аднастайнае вымаўленне лексічных адзінак ва ўмовах беларуска-рускага, беларуска-польскага, беларуска-літоўскага, беларуска-яўрэйскага двухмоўя і моцнай дыялектнай стыхіі, спрыяў нармалізацыі акцэнталагічных нормаў беларускай літаратурнай мовы, даў магчымасць вызначыць зрухі ў акцэнтацыі асобных слоў. Функцыя акута ў п'есе разнастайная: кульмінацыйная, сігніфікатыўная, дэлімітатыўная, экспрэсіўная. Пры дапамозе знака націску Я. Купала не толькі забяспечвае цэласнасць слоў, іх арганізацыю, фанетычнае адзінства, але і размяжоўвае варыянты, граматычныя формы слоў і асобныя словы, дапамагае артыстам выражаць суб'ектыўныя адносіны да зместу маўлення, дэманструе асабістае бачанне ў перадачы на пісьме «якання».

Спіс літаратуры

1. Купала Я. Паўлінка. Сцэны из шляхоцкаго жыцця ў 2-х актах. Пецярбург: Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ, 1913. 85 с.
2. Васючэнка П. Драматычная спадчына Янкі Купалы: Вопыт сучаснага прачытання. Мінск: Навука і тэхніка, 1994. 173 с.
3. Гаробчанка Т. Я. Купалаўскія вобразы на беларускай сцэне / рэд. А. В. Сабалеўскі. Мінск: Навука і тэхніка, 1976. 152 с.
4. Петрушкевіч А. М. Праблема выбару ў п'есе Янкі Купалы «Паўлінка» // Некаторыя старонкі беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя: матэрыялы для вывучэння курса «Беларуская літаратура ХХ ст.» / А. М. Петрушкевіч; пад рэд. праф. І. В. Жука. Гродна: ГрДУ, 2010. С. 50–54.
5. Рагойша В. Бацька нацыі // Польшча. 1992. № 7. С. 191–203.
6. Санюк Дз. Эстэтыка творчасці Я. Купалы. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2000. 212 с.
7. Ожегов С. И. Очередные вопросы культуры речи // Лексикология. Лексикография. Культура речи: учеб. пособие для вузов. М.: Высшая школа. 1974. 354 с.
8. Плотнікаў Б. А., Антанюк Л. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мінск: Інтэрпрэс-сэрвіс, Кніжны Дом, 2003. 672 с.
9. Груша А. І. Беларуская кірылічная палеаграфія: вучэб. дапам. для студэнтаў гістарычнага факультэта. Мінск: БДУ, 2006. 142 с.
10. Карскій Е. Ф. Бѣлоруссы. Т. II. Языкѣ бѣлорусскаго племени. Историческій очерк звуковѣ бѣлорусскаго наречія. Варшава: Типограф. Варшав. учеб. округа, 1908. 579 с.
11. Ціванова Г. «Буквар» 1618 г. як прыклад гістарычнай зменлівасці мовы // Першы «Буквар»: даследаванні: да 400-годдзя выдання = Первый «Букварь»: исследования: к 400-летию издания = First «Bukvar»: discovery: to the 400 anniversary of the publication / Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт; склад. А. А. Суша, пер. на англ. мову Л. Ю. Казакова, А. У. Коршак, В. М. Шумская. Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2018. С. 194–211.

12. Иванова Е. Э. История русского письма: учеб. пособие / науч. ред. М. Э. Рут; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. 190 с.
13. Яновіч А. І. Станаўленне графічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы новага перыяду // Выбраныя працы / уступ. арт. Н. Ю. Паўлоўскай. Мінск: Медысон, 2011. С. 36–45.
14. Старчевский А. В. Карманный стоязычны слоуарь. С.-Петербургъ: Типо-Литографія А. Пожаровой, 1887. С. 50–63; 286–295.
15. Гапоненка І. А. Графіка-арфаграфічная спецыфіка беларускіх выданняў XIX ст. // Беларуская мова і мовазнаўства: XIX стагоддзе / пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча. Мінск: БДУ, 2013. С. 50–64.
16. Шакун Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: вучэб. дапаможнік для філал. фак. ВНУ. 2-е выд., перапрац. Мінск: Універсітэцкае, 1984. 319 с.
17. Грот Я. К. Русское правописание. Руководство, составленное по поручению Второго отдѣления Императорской Академіи Наукъ. Санкт-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ. 11-е изд. 1894. 120 с.

References

1. Kupala Ya. *Paulinka. Stseny iz shlyakhotkago zhyts'tsya w 2-kh aktakh* [Paulinka. Scenes from noble life in 2 acts]. St. Petersburg, Zaglyane sontse i u nashe vakontse Publ., 1913. 85 p. (In Belarusian).
2. Vasyuchenka P. *Dramatychnaya spadchyna Yanki Kupaly: Vopyt suchasnaga prachytannya* [Dramatic heritage of Yanka Kupala: Experience of modern reading]. Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1994. 173 p. (In Belarusian).
3. Garobchanka T. Ya. *Kupalawskiya vobrazy na belaruskay stsene* [Kupala images on the Belarusian stage]; ed. A. V. Sabaleuski. Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1976. 152 s. (In Belarusian).
4. Petrushkevich A. M. The problem of choice in Yanka Kupala's play "Paulinka". *Nekatoryya staronki belaruskay litaratury pachatku XX stagoddzya: materyyaly dlya vyvuchennya kursa "Belaruskaya litaratura XX st."* [Some pages of Belarusian literature of the beginning of the 20th century: materials for studying the course "Belarusian literature of the 20th century"]. Grodna, GrDU, 2010, pp. 50–54 (In Belarusian).
5. Ragoysya V. Father of the nation. *Polymya* [Flame], 1992, no. 7, pp. 191–203. (In Belarusian).
6. Sanyuk Dz. *Estetyka tvorchastsi Ya. Kupaly* [Aesthetics of Y. Kupala's work]. Minsk, Belaruskі knigazbor Publ., 2000. 212 p. (In Belarusian).
7. Ozhegov S. I. Next issues of speech culture. *Leksikologiya. Leksikografiya. Kul'tura rechi* [Lexicology. Lexicography. Speech culture]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1974. 354 p. (In Russian).
8. Plotnikau B. A., Antanyuk L. A. *Belaruskaya mova. Lingvistychny kampendyum* [The Belarusian language. Linguistic compendium]. Minsk, Interpresservis, Publ. House, 2003. 672 p. (In Belarusian).
9. Grusha A. I. *Belaruskaya kirylichnaya paleagrafiya* [Belarusian Cyrillic paleography]. Minsk, BDU Publ., 2006. 142 p. (In Belarusian).
10. Karskiy E. F. *Belorussyy. T. II. Yazyk belorusskago plemeni. Istoricheskiy ocherk zvukov belorusskago narechiya* [Belarusians. Vol. II. The language of the Belarusian tribe. Historical sketch of the sounds of the Belarusian dialect]. Warsaw, Pringing House of Warsaw Scool district Publ. 1908. 579 p. (In Russian).
11. Tsivanova G. "Bukvar" of 1618 as an example of the historical variability of the language. *Pershy "Bukvar": dasledavanni: da 400-goddzya vydannya* [First "Bukvar": research: to the 400th anniversary of the publication]. Ministry of Culture of the Republic of Belarus, National Library of Belarus, Ministry of Education of the Republic of Belarus, Belarusian State University. Minsk, National Library of Belarus Publ., 2018. Pp. 194–211 (In Belarusian).
12. Ivanova E. E. *Istoriya russkogo pis'ma* [History of Russian writing]. Ekaterinburg, Ural State University Publ., 2018. 190 p. (In Russian).
13. Yanovich A. I. Development of the graphic system of the Belarusian literary language of the new period. *Vybranyya pratsy* [Selected works]. Minsk, Medysont Publ., 2011, pp. 36–45 (In Belarusian).
14. Starchevskiy A. V. *Karmannyi stoyazychnyy slovar'* [Pocket hundred-language dictionary]. St. Petersburg, Typo-Lithography by A. Pozharova Publ., 1887. Pp. 50–63; 286–295 (In Russian).
15. Gaponenka I. A. Graphic and orthographic specifics of Belarusian editions of the 19th century. *Belaruskaya mova i movaznaustva: XIX stagoddze* [Belarusian language and linguistics: 19th century], Minsk, BSU Publ., 2013, pp. 50–64 (In Belarusian).

16. Shakun L. M. *Gistoryya belaruskay litaraturnay movy* [History of the Belarusian literary language]. Minsk, Universitetskay Publ., 1984. 319 p (In Belarusian).

17. Grot Ya. K. *Russkoe pravopisanie. Rukovodstvo, sostavlennoe po porucheniyu Vtorogo otdeleniya Imperatorskoy Akademii Nauk* [Russian spelling. Manual compiled on behalf of the Second Department of the Imperial Academy of Sciences]. St. Petersburg, Printing house of the Imperial Academy of Sciences. 11 ed., 1894. 120 p. (In Russian).

Інфармацыя пра аўтара

Куліковіч Уладзімір Іванавіч – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры рэдакцыйна-выдавецкіх тэхналогій. Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт (220006, г. Мінск, вул. Свядлова, 13а, Рэспубліка Беларусь). E-mail: nino-1924@mail.ru

Information about the author

Kulikovich Uladzimir Ivanavich – PhD (Philology), Associate Professor, Head of the Department of Editing and Publishing Technologies. Belarusian State Technological University (13a, Sverdlova str., 220006, Minsk, Republic of Belarus). E-mail: nino-1924@mail.ru

Паступіў 11.09.2022